

EZ MÁR JÓVÁTEHETETLENÜL ELROMLOTT, AMI ITT KÖRÜLVESZ MINKET...

W. Barna Erika beszélgetőpartnere dr. Sári László tibetológus, a Kossuth Rádió szerkesztője

► **Először a fogalmat definiáljuk: mit jelent a tibetológia? Mi az Ön szűkebb szakterülete tibetológusként?**

► A tibetológia a tibeti műveltség tanulmányozása, amely mindent magába foglal: a nyelvet, az irodalmat, a vallást, a népművészetet, a néprajzot, a zenét. Ugyanakkor a tibeti műveltség kutatásához szorosan hozzátartozik az indiai és a kínai kultúra ismerete is, egyik a másik nélkül nem igazán érthető. Az a keleti kultúrák mindegyikének legalapvetőbb jellemzője, hogy roppant mód egységesek, tehát még a hétköznapi pillanatok is magukon hordozzák ennek a kultúrának minden lényeges vonását. Nem lehet az egyiket a másik nélkül érteni. Az én szorosabb feladatomban a tibeti irodalom, kiemelten a vers műfaja. A tibeti verselmélet leírását, a versek fordítását tekintem a legfontosabb feladatommak, pontosabban azt, hogy ezeket a mi kultúránkba áthozzam.

► **Hivatás ez vagy „munka” az Ön számára?**

► Leginkább talán rögeszmének lehet nevezni, nem is pusztán hivatás, vagy munka, vagy egyéb feladat, enyhe túlzással ez már menthetlen „betegség”. Ettől aztán kicsit gyötrőbb is, de sokkal derűsebben kezdődött. Sokáig inkább csak örömet jelentett és nem feladatokat. Komolyabbra fordítva: számomra a tibetológia egyszerre feladat is, munka is, élmény is. De nem tekinthető szokásos feladat-

nak. Hiába tud az ember tibetiül, nem lehet leülni, mint egy gép. A szavakat nem lehet lefordítani, ha nincs hozzá élmény. Az egész kultúrának bennem kell lennie személyes élményként.

► **Hogyan vált tibetológussá?**

► Gyerekkoromban gyakran sóvárogva, képzelettel gondoltam az apámra, aki ázsiai, keleti vizeken hajózott, és én meg otthon ültem kisgyerekként a nagyvárosban. Nem nagyon szerettem ezt, irigyeltem is apámat, meg haragudtam is rá, hogy miért nem visz magával. Kisebb gyerekként odaképzelttem magamat mellé, aztán amikor nagyobb lettem, már útleírásokat is olvastam, hogy még inkább lássam, hova nem vitt el az apám. Aztán valahogy daczból – persze öntudatlanul – mégiscsak odajutottam az út végén, vagy legalábbis a felnőttkorom elején. Az álmodozások egyszer csak valóra váltak. Ilyen derűsen, álmodozva lettem én tibetológus, aztán csak később került ki, hogy milyen súlyos feladat. Igaz, nem nehezebb, mint a többi, mert ha komolyan veszünk valamit, akkor minden egyformán súlyos, de persze az eredmények akkor is boldogítók.

Egyenesen innen, ezekből az álmokból vezetett az út a tibeti szakra az egyetememre, és aztán többfelé a világon más egyetemekre is eljutottam kutatni. Aztán a sors engem is odavezetett

azokra a tájakra, ahol évtizedekkel korábban az apám járt, és újra elképzeltem az ő életét. Ez a tibetológiaihoz vezető személyes és inkább érzelmi utazásom.

▶ **Miben rejlik a tibeti kultúra lényege, melyek a legfontosabb jellemzői?**

▶ A tibeti kultúra magába foglalja egyszerre a bölcséletet, az irodalmat, a művészeteket, a vallást, de még a vallásgyakorlást is, sőt a hétköznapi élet minden apró részletét is. A régi Kelet-Ázsia kultúrájában ez mind együtt volt, tehát egyáltalán nem lehetett beszélni külön irodalomról, külön művészetekről, külön vallásról, külön hétköznapi életvezetésről. Minden együtt volt a világon, és ez az egységes világlátás meghatározta a leghétköznapiabb életet is, a leghétköznapiabb pillanatokot is. A tibetihez szorosan tartozó régi, egyéb kelet-ázsiai kultúrákra, mint pl. a kínaira vagy az indiaira is ugyanez jellemző. A régi ázsiai földlakók nagyon jól érezték magukat a bőrükben több ezer éven át, és mi tibetológusok, mint ennek a kultúrának a vizsgálói, elkezdjük fejtegetni, hogy mitől lehetett ez olyan jó. Föltesszük a kérdést és elkezdjük kutatni rá a választ, és megdöbbenő dolgokat fedezünk fel. Az tárul fel, hogy azért éltek olyan jól a saját kultúrájukban, saját történelmükben, azért voltak rendezettek, szabályozottak, élhetőek az emberi viszonyaik, otthonos a környezetük, és azért volt harmonikus a kapcsolatuk önmagukkal, másokkal, a társakkal, a természeti környezettel, mert megtalálták a világon való együttélésnek azt a módját, amit a nyugati ember sohasem keresett.

▶ **Miből eredhet Kelet és Nyugat eltérő élet-szemlélete, világlátása?**

▶ Erről akár 2000 napot tudnék mesélni. A legalapvetőbb a másféle gondolkodás. A nyugati gondolkodás alapjait máig az arisztotelészi logika határozza meg, amelynek legalapvetőbb törvénye a kizárt harmadik. Tehát ha itt mi ezen a féltéken most már két és fél ezer éve

valami kérdést felteszünk magunknak, azt leggyakrabban úgy tesszük fel ennek a kétértű logikai rendszernek a gyakorlata szerint, hogy az állítás vagy kérdés – ami persze magában hordozza a választ is – vagy ítélet vagy helyes vagy helytelen, és a harmadik ki van zárva. Abban a pillanatban a kettő közül egyet már is eldobunk, félretesszük örökre és egyirányú utcában megyünk. Minden döntési helyzetben sokkal több lehetőség közül választhat az ember, de mi mindig a két legpregnansabbat tartjuk szem előtt. A kettőből az egyiket elvetjük: ha helyes, követjük, ha helytelen, akkor örökre kizárjuk a gondolkodásunkból. Ezzel szemben az ázsiai, a kínai, az indiai és a tibeti logika nem kétértékű logikai rendszer, hanem egy modális logikai rendszer, aminek a legalapvetőbb szabálya a köztes harmadik törvénye. Tehát egy állítás lehet helyes is, helytelen is, de még lehet mind a kettő is: helyes is, meg helytelen is. Az összes többi körülményt számba véve sem az nem dönthető el egyértelműen, hogy helyes, sem az, hogy helytelen, sőt, egy kicsit ilyen-olyan szempontból helyes, meg helytelen, de egy harmadik, egy köztes állítás is egyidejűleg érvényes lehet. Sőt köztes negyedik állítás is, ez a logikai tetralemma, egyidejű érvényessége a létezésben feltűnő vagy életünkben, és nemcsak a mi életünkben, hanem az egész létezésben feltűnő dolgoknak, jelenségeknek a kötelező szemlélete. Ez az alapvető szabály.

Tehát soha sem vagy így van, vagy úgy van, hanem mindig egy kicsit így is, úgy is. Nagyjából ezt is nevezik holisztikusnak. De nemcsak a dominánsra, az erőteljesebben meghatározóan jelenlévőre gondol vagy gondolt valaha Ázsia régi lakója, hanem mindig összefüggéseiben és viszonyaiban látta a dolgokat. Mi pedig a legmeghatározóbbat, számunkra legfontosabbnak látszót tekintjük elsősorban követendőnek, vagy valami módon helyes úton lévőnek. Ha mondjuk az emberi viszonyainkban gondolkozunk, akkor a domináns embereket követjük leginkább, holott lehet, hogy

vakon, merészen rossz felé mennek, és egyéb utakat, lehetőségeket nem mérlegelünk. Ettől is kicsit máris más a nyugati történelem, mint a kelet-ázsiai történelem, ami például nem is tagolható, nem is korszakolható, hiszen nem voltak éppen ennek a gondolkodásmódnak a következményeképpen forradalmi eszmék, amelyek új korszakokat teremtettek volna, azt gondolván, hogy egy új ideológia szerint berendezett közösségi élet új életminőséget vagy jobb, magasabb életminőséget hoz. Ilyet sohasem gondoltak Keleten. Mi pedig mindig azt hisszük, hogy egy jobb elgondolással, jobb szervezettséggel, rendezettséggel, jobb elosztással és persze jobb ideológiával – amire mindez épül – az életnek egy új, jobb minőségét hozzuk majd, vagy teremtjük meg. Látjuk ugyan, hogy nem egészen így van, sőt a nyugati világ elég nagy bajban van, épp azért, mert az életnek az a minősége, amit a jelenig létrehozott, az nem éppen boldogító, hanem szorongásokat és igen súlyos gondokat okozó helyzetet teremtettek.

A keleti és nyugati kultúra közötti leglényesebb különbség ebben áll, és ennek következtében minden apró részletben is különböznek. Egészen másképpen lehet egy keleti modális logikai rendben gondolkodva szemlélni a világot. És ehhez a világhoz egészen másképpen lehet kialakítani az érzelmi és a gyakorlati viszonyulásunkat, mint ha kétértékű logikai rendszerben szemléljük a világot és benne önmagunkat. Ha röviden kell válaszolni, akkor tömören ennyi a különbség, de ennek van rengeteg alpontja.

- ▶ **Rendkívül megragadó a jóval árnyaltabb, másrészt jóval teljesebb világlátás, ami a keleti kultúrát meghatározza. Úgy tűnik, hogy a nyugati világ pillanatnyi krízisében megoldást jelenthetne a keleti logika szerinti gondolkodás, ami az összefüggésekre irányítaná a figyelmünket, és ami rávilágítana a nyugati gondolkodással kialakított „rend” veszélyeire.**

- ▶ Ha rendnek nevezzük, bizonyos szempontból rend, mert egy hálózat, ami önmagán belül rend. De hát a rákos sejtek is valamiféle rendben támadnak és pusztítanak. Ilyen értelemben valóban „rend” ez is, de ha nagyon durván, és a rövidség miatt konkrétan és egyszerűen fogalmazok, akkor azt mondom, hogy ez a nyugati kultúra egy öngyilkos civilizáció, ami tragédia felé fut. Kezdjük felélni a létfeltételeinket, lételemeinket, a szellemi és fizikai egyformán, míg a régi keleti éppen ezeket tartotta életben, ezeket táplálta leginkább. Ma már persze nem, mert ők is nyugati módra élnek, de hogy ne siessünk ebbe a tragédiába, vagy veszedelembé annyira, a régi keleti bölcseségből, gondolkodásból, világlátásból, életvezetési gyakorlatokból vehetnénk, kölcsönözhetnénk tapasztalatokat. Ha ezeket fékként beépítenénk a mi nyugati életünkbe, akkor legalább nem olyan gyorsan jutnánk el az út végére, ami hát nem ígér sok jót.

- ▶ **Mi lehet annak az oka, hogy itt Nyugaton egyáltalán nem tanítják a keleti irodalmat, gondolkodást? Sem a középiskolában nem jelenik meg, sem az egyetemeken, pedig a magyar oktatásban elég széles horizonttal tanítjuk a világirodalmat.**

- ▶ Ennek nagyon sok oka lehet. A tudatosságot nem is merem feltételezni, hogy az egész nyugati világ annyira – nem akarok nagyon durván fogalmazni – tisztességtelen lenne. A kapitalizmus úgy tekint az emberre, hogy legfőbb értéke a munkaereje, és nem érdeke, hogy ez a munkaerő szellemileg ne legyen koncentrált, figyelmes, minden erejének megfeszítésével ne a feladat elvégzésére figyeljen, hanem különböző más szellemi, érzelmi bonyolult kontaktusa legyen a világgal, amely elvonja a figyelmét és az erejét is. Tehát nem nagyon érdeke az ilyen elvek szerint működő társadalomnak, hogy többoldalúan képzett, önállóan gondolkodó, ráadásul önérzékes munkaerőt neveljen. A nyugati hős az abban diadalmaskodjék, hogy minden erőfeszítésével elvégzi a munkát, amit rábíznak,

vagy amit kitalál. Ezen az úton, melyen jár: az alkotás útján, amely a nyugati ember szemében az élet egyetlen értelmes lehetősége.

Az élet, az értelmes élet itt nálunk más módon nem is igazolható. Ha éppen a passzív tűnődő keleti magatartást állítaná mintául a tevékeny fausti ember elé, akkor az lelassulna, és kevésbé hatékonyan termelne, ami ennek a gazdaságnak és a gazdaságot működtető közösség többi tagjának – akik a gazdaság hatékony működéséből részesülnek – nem érdeke. A tűnődő, gondolkodó embert a nyugati kultúrában ki is csúfolják. A Nyugat Hegel nyomán még ma is a keleti embert naplopónak, lustának, henyének nevezi, miközben ő csak egy tűnődő ember, aki nem ront neki az anyagnak, hogy átalakítsa más anyaggá, hanem az anyagon túlin, a metafizikain töri a fejét, amitől rémülten elfordul a nyugati ember, mert tudja, hogy ott nem lehet hatékony, nem lehet győzedelmes. Ott a szellem rejtélyesebb világában nehezebben igazodik el, mint az anyag teljesen egyértelmű rendjében. Nos, hát ezt a létezés nagy kérdésein tűnődő, valójában az egyetlen értelmes dolgot művelő embert, a keleti embert Hegel lenézte, és azt mondta, hogy a Kelet az emberiség szellemi csecsemőkora. Ezek tehetetlen, lusta, még agyilag teljesen fejletlen közösségek, a nyugati ember pedig a fejlődés csúcsa – mondta ezt 200 évvel ezelőtt.

Azóta is „fejlődünk” még tovább, ők meg hát... innen nézve a régi ázsiaiak még hülyébbek. De ugye azóta nagyot változott a világ, most már az ázsiai is azt a tevékeny, alkotó embertípust tűzte ki maga elé mintaként, példaként, és ők is a nyugati, fausti ember útjára léptek. Ezt a fajta tűnődő, tehát szellemi életet élő, a természettel, az anyagon túlival kapcsolatot kereső csendesebb, csillapultabb embert, ezt akár Keleten, akár Nyugaton a diadalmas alkotó, teremtő hős, a nyugati hős lenézte, kicsúfolta, megvetette. Arra nem gondolt, hogy miközben ő homo faberként nyüzsög, iparkodik, teljesen elbutul, mert hát se magára, se az anyagon túlira, se az érzelmire, se a szellemire

nincs ideje. Aztán meg fokozatosan a képességét is elveszíti, hogy efféle dolgokat meglásson, ezekkel törődjön, egyáltalán értse, eligazodjon abban a világban. Tehát ilyen passzív, tűnődő embertípust nevelni tán gazdasági csődöt is jelentene, ezért másféle ismeretekkel tömjük a gyerekek fejét, főleg olyanokkal, amelyek ambicionálják őket erre a tevékeny, iparkodó életre. Ez lehet a magyarázata. De ez nem biztos, hogy egy átgondolt oktatási koncepció, és ennek a megfontolásnak a következtében hagyják ki a Keletet.

A Nyugat tulajdonképpen csak magát látja elsősorban, ő a világ közepe, ez is a hegeli gondolkodás következménye. Saját maga a fejlődés legmagasabb csúcsa, ő a tökéletes, ahol már véget is ér az idő, már nincs tovább, már ő maga az Isten, gondolja a nyugati ember, minthogy Faust is azt hitte magáról, hogy szabad nép, szabad honát, boldog nép, boldog honát építi, amikor hallotta az ásó-kapa zaj csendülést, és állt vakon egy tájat szemlélve. És fel is tette a kérdést Goethe Faustja a végén a mellette álló Mefisztónak, hogy ugye most már itten az én hősiiesen megszervezett közösségem és a rengeteg összegyűjtött ismeret, tapasztalat, tudományos ismeret segítségével most már építi a szabad nép szabad honát, elhódítja a tengertől a földet, és itt épül ugye az elveszett Éden. És akkor Mefisztó – nem is Faustnak, mert tudta, hogy neki úgyis hiába beszél, rossz úton jár, ha ebben bízik, és azt hiszi, hogy ez valóban az élet minőségének emeléséhez vezet – csak úgy maga elé mormogta, hogy: *„Ha jól hallottam én a hírt, nem árkot ásna itt, de sírt.”*

Hát itt áll most a nyugati ember, hallja a kapa, ásó harsogását, és azt hiszi, hogy épül az Éden, a szabad, nagyszerű, egyre jobb világ, miközben tényleg ott állunk a sírunk szélén vakon, mint Faust. Jelképes is ez a vakság, nemcsak egy fizikai vakság, mint ahogy a mi vakságunk is elsősorban nem fizikai, hanem szellemi. Ez a két út közötti legnagyobb különbség, de hogy lássuk, hogy még rosszabb a helyzet,

tudjuk, hogy már a Kelet is ezen az úton jár, és már kezdi elfelejteni a hagyományait.

▶ **A Nyugat csak önmagát látja, de Keleten oktatják-e a nyugati kultúrát, mennyire ismernek ők bennünket?**

▶ Ők jobban ismernek minket, mint mi őket. Már minden Liszt Ferenc zongoraversenyt kínai vagy japán nyer, a chipeket, az atombombát jobban csinálják, mint mi. Minden, ami a nyugati kultúrában létrejött, az számukra azonnal ismertté vált, elsajátították, átvették, sőt sokkal jobban csinálják, mint mi.

A Nyugat egyrészt csak magát látja, de még magát is rosszul, ahogy Faust. Ha a nyugati ember Keletre tekintett, akkor ott a gazdasági lehetőségeket, az anyagi kincseket kereste, gyorsan hajóra rakták azokat, a karavánutakon meg a tengeren elhozták. Ázsia szellemi kincsei soha nem érdekelték a nyugati embert, és most sem érdeklik. Ha netán lenne szeme, hogy lássa, akkor se tudná, hogy mit lát. Ez a baj, ezért sem dönthet valószínűleg okosan, tudatosan arról, hogy miért vagy miért nem kell neki a régi keleti kultúra, mert hiszen nem is nagyon tudja, hogy mi az.

▶ **Hiányzik az érzéke, hogy ezek értékét föl fogja és beépítse a rendszerébe?**

▶ Nem ismeri, nem érdekelte sohasem, gyorsan, hatékonyan akar valami jó üzletet csinálni, vagy kirabolni Ázsiát vagy eladni mindent nekik. Amúgy van egy „bazári” érdeklődés, tehát a nyugati ember pirulaként néha be akar venni valami Ázsia-tablettát, és akkor világzenét kapcsol be és füstölőt gyújt, és azt hiszi, hogy meditál és tekergeti a végtagjait. Azonnal be akarja kapni a pirulát és várja, hogy váltsa meg a Keletről támadó felragyogó fény, a szellem tiszta fénye. Nagyon hülye elképzelések, de sokan szolgálják ki nagyon szívesen, mert ezeknek aztán szintén mindent el lehet adni, ez az egész bazári könyvkiadás, a sok marhaság, ami megjelenik: keleti misztika, ezotéria stb. címen, ez mind azt jelzi, hogy még mindig

nagyon süketek vagyunk a Kelethez, mert különben ezt nem vennénk meg, kinevetnénk.

▶ **Csak a felszínen érdekel minket...**

▶ Valami szándéka van vele, és azt hiszi, hogy így kapja meg, de nem érdekli, csak hasson. Kit érdekel, ki rakta össze, mi van benne, kapjam be a pirulát és mindjárt legyek jól. Az összes ilyen nyugati szorongásaink következménye, hogy az ilyen keleti tablettákat nagyon szeretjük és különösen a századfordulókon föltámad mindig a kíváncsiság. Az orientalizmus, a keletieség nagyon gyakran megjelent a romantika óta a nyugati világban, tehát nem ritkaság ez. Időnként fölhevül, és akkor rajongva fordul a nyugati ember Kelet felé és akkor motívumokat hordoz, a ruhája – mint a szecesszió – építette bele a keleti motívumokat, de szellemileg semmi sem épült be. Az építészetben is megjelentek, sőt az iparművészetben is. Most is nagy divatja van, hordunk keleti viseletet, szívesen hallgatunk keleti zenét, de az is inkább valami világzene féle, valójában nem sok köze van az eredetihez. Olvasgatunk keleti ilyen-olyan misztikáról, talán bölcséletnek is gondoljuk, olykor igazi filozófiának, meditálunk stb. Tehát sok mindent csinálunk, de ettől még nem tudunk többet a Keletről, hanem a külsőséget vesszük át, és azt gondoljuk, hogy ez valami mágia, hogyha beöltözöm, akkor átváltozom. Kevesen értik, hogy ez egy életmód, világlátás, nem pedig világzene-hallgatás, füstölőgyújtás meg szabadidős harcművészetek, mindenféle dolog van már, de semmi köze nem lesz ettől még a Kelet szellemiségéhez.

▶ **Mi lehet annak az oka, hogy nem a keleti életmód, világszemlélet győzött a Nyugat fölött, hanem most ők kezdenek nyugati szellemenben élni?**

▶ Ha tudatában lenne a nyugati hős annak, hogy hova jut ezen az úton, akkor azonnal változtatna az értékrendjén, de hát nincs tudatában, ő azt hiszi, hogy ezek a legfőbb értékeket teremtő emberi műveletek. Így születik meg

a szabad nép, szabad honnal, egyszerűbben fogalmazva: az élet kényelme, biztonsága, az egyenlőségnek bizonyos elvei így válnak valóra. Ha többet termelünk, és többet osztunk szét, akkor az igazságosság a nyugati ember számára. Sajnos ezeknek a gondolatoknak nagyon komoly értékük van külön-külön, csak-hogy az értékből vagy az értékesből is kellene ismerni a mértéket, mert mindezek az elgondolások ha nem ad abszurdum próbáljuk őket megvalósítani, hanem körültekintéssel, akkor az optimális közelébe juthattunk volna. Vagyis juthatnánk, de mivel még többet és meg többet akartunk mindenből, kényelemből, biztonságból, termelésből, elosztható termelésből, tehát valójában mindenből, amit az ember létre tud hozni, egyre többet akartunk, ez okozta itt a nyugati kultúrában a most már visszafordíthatatlan folyamatot.

► **A Nyugat mélyen merül az anyagi létbe, ami kényelmet és biztonságérzetet ad, de ez valójában csak látszólagos biztonság...**

► De hát azt hittük, hogy ha az anyagi világot birtokba vesszük és átformáljuk, akkor azzal megteremtjük a szellemi, érzelmi biztonságunkat is, mert ha szépen, kényelmesen, nyugodtan élünk, már nincs miért iparkodnunk, fáradnunk. Akkor szellemi és érzelmi életünk is virágzásnak indul. Tulajdonképpen jóhiszemű és értékes elgondolás volt, csak a mértéket nem ismertük.

Nem is a Kelet fedezte fel a Nyugatot, a Kelet soha föl se fedezte volna, ő megelégedett azzal, ahol élt, soha nem hódított, legalábbis például a kínaiakat tekintve, de hát az indiaiak sem igazán voltak háborúskodó népek. Egymással persze megküzdöttek a javakért, de hát ez természetes emberi törekvés, amíg be nem látják, hogy nem sok értelme van. De mivel nem voltak forradalmi ideológiák, egyáltalán nem volt semmiféle elgondolásuk sem arról, hogy valamerre haladni kell, meg fejlődni, szóval ilyen képzeitek nem voltak, az ember úgy gondolta – nagyon helyesen –, hogy a világ úgy

van berendezve, ahogy be lehetett rendezni. Azon változtatni csak kockázatot jelent, nem fejlődést. Ezért is éltek úgy, tehát nincs korszakolva a történelmük, ahogy ez nyugati módra korszakolható. Azt nem mondhatjuk, hogy most a rabszolgatartó társadalom, aztán a feudális, és így tovább. Ennek ez a fő elve, alapja, működési szabálya stb. Mindig, 5000 éven át, amíg a nyugati modellt át nem vették, ugyanígy éltek, egyformán.

A kínaiak nem is háborúztak, idegen dinasztiák ha beültek kínai trónra, akkor egy kicsikét háborúztak, nem is feltétlenül kicsikét, és hát bizony többen voltak trónbitorlók, tehát többen voltak nem kínai dinasztiák, mint kínai dinasztiák. De a kínainak esze ágában sem volt, hogy bármit is birtokba vegyen a saját határain kívül. Szerintük a világ nem arra való, vagy legalábbis terhet vesz a nyakára, aki ilyesmivel próbálkozik. Már Krisztus születése körüli időben voltak iránytűik és hajóik is, óriási, egészen kiváló hajóik. Marco Polót tulajdonképpen azért zárták a börtönbe, mert 1300 év múlva se hitték el, hogy milyen hajóik vannak a kínaiaknak, és notórius hazudónak nevezték, megbélyegezték, és börtönbe került. Kolumbusz előtt 100 évvel ezek a hajók eljutottak Kelet-Afrikáig, de elmehettek volna Amerikáig, az még közelebb van, és sokkal nagyobb hajóik voltak, mint a Kolumbuszé. Nem úgy tekintettek a világra, mint amit meg kell ismerni abból a célból, hogy birtokba vegyék, és azért kell birtokba venni, hogy átalakítsák, hasznot húzzanak belőle. Ők csak a part szélén hajóztak kereskedelmi céllal, az iránytűvel a sírokat meg a fekvőhelyeket tájolták.

Nyugatot az anyagi világ sokkal jobban érdekli. Ha én az anyagon túlra tekintek, akkor nem akarok még több földet, még nagyobb házat, hanem a szellem birodalmában szeretnék otthont találni magamnak. Ilyen volt a régi kínai például. Míg a nyugati pedig a hódító, a megismerésre vágyó, a rettenetes indulattal. Ugyanakkor jóhiszemű kíváncsisággal is a világ felé forduló hős volt, aki kihívta a sorsot is,

csak menjen, mehesse neki a világnak, megismerhesse. Nem is feltétlenül rossz szándékkal. De ahogy megismerte, mindjárt az jutott eszébe, na hogy is lehet ebből valami hasznot húzni. Ezért nem a Kelet jött Nyugatra, és hozta a maga ideológiáját, amit persze a tevékeny fausti hős ügyse fogadott volna el, megmosolygott volna ugyanúgy, ahogy innen nézve is megmosolyogta, sőt megvetette. A Nyugat ment oda, és ők pedig tátott szájjal néztek, és elhitték, hogy megoldhat sok mindent a nyugati ipari civilizációs infrastruktúra alkalmazása, ez megoldhatja az ellátási kérdéseket, mindenféle túlnépesedési és egyéb problémákat. Egyszer csak azt vették észre, már rajtuk is olyan ez, mint a vastüdő, le se lehet venni.

- ▶ **Folyamatosan azon töprengnek, hogy a keleti kultúrában nevelkedett, magas érzelmi és spirituális intelligenciával rendelkező embereket hogyan tudta manipulálni a nyugati ember? A keleti ember eltérült egy másik irányba, mint ami az évezredekben át jól működő, bejáratott útja volt. Még mindig nem értem, hogy volt ez lehetséges? Hogyan győzhette le az anyagot a szellem?**
- ▶ Mindenkit meg lehet bolondítani azzal, ha azt állítjuk, hogy ha anyagi javak birtokába jut, akkor boldogabb lesz az élete. Ezt sokan elhiszik, főleg azok, akiknek kevés volt korábban a birtokukban. Ilyenből mindig több van, és a többség elhiszi ezt az örültséget, akkor a többség rendezi be az életet azon a közösségen belül, és akkor úgy kell élnie a kisebbségnek is, nem tudja kivonni magát. De ha ezt nem látja be magától, akkor ópiumháborúkkal kényszerítették rá a keleti embert. Például az angol, francia hajók a XIX. század közepén egész városokat mészárosoltak le asszonyostul, gyerekestül, mert nem volt hajlandó a császár beengedni az ópiumot, és nekik nem volt hajlandó megengedni, hogy árulják. Azt mondta a demokrácia mai nyugati bajnoka, Anglia, hogy hát ez a szabad kereskedelmi erkölcs

megsértése. Fölhajóztak a Gyöngy folyón, és lemészárosolták a kínaiakat, városokat romboltak porrá, mert nem voltak hajlandóak tőlük ópiumot venni.

Az egésznek az oka az volt, hogy a kínaiak semmit sem vettek az angoloktól, mert nekik megvan mindenük. Az angolok pedig rengeteg kínai árut adtak el Nyugaton, és fájt nekik, hogy a pénz nem jött vissza. Tanakodtak, hogy mit lehetne nekik eladni? Bármivel próbálkoztak, nem vették meg. Hogy az ópiumháborúk miért nincsenek benne az angol és a francia történelemkönyvekben, meg a összes többi, sőt a boxer-lázadás története a XX. század elejéről, azt tudjuk, mert hát ezzel roppant kínos szembenézni a Nyugatnak.

Kitalálták az angolok, hogy ha a mi kész, meglévő áruinkból semmilyen terméket nem vásárolnak meg Keleten, akkor valami olyan árucikkre van szükség, amit előbb-utóbb megiscsak megvesznek. És a Brit Kelet-indiai Társaság tulajdonképpen egy piackutatást végzett dél-kínai területeken, hogy mi a legolcsóbb, amit ők elő tudnak állítani, de a kínaiaknak a legdrágább, és a legnagyobb mennyiségben el tudják adni. És kiagyalták, hogy ez az ópium lesz, és hogy a dílerok az iskolák körül elkezdik ingyen osztogatni. Kanton környékén elkezdtek ingyen osztogatni, hogy szokjanak rá. Rászoktak, vették volna már, akkor a császár közbelépett, és azt mondta, hogy nem, egyrészt igazságtalanság, másrészt tönkreteszi a népet, megtiltja a vásárlást. Akkor megindultak a katonasággal...

- ▶ **Számomra mindez, amiről most beszélünk, úgy is megközelíthető, hogy a nyugati kultúra extravertált, kifelé forduló, külső tárgyi világra orientálódó, a keleti világ pedig introvertált, befelé forduló...**
- ▶ Az egyik alkotó-teremtő, a másik tűnődő. De a habitus szükséges hozzá, hogy alkotni tudjon, vagy tűnődni akarjon inkább.

▶ **Valójában a kettő egyensúlyára lenne szükség, életünk része az alkotás is, a tűnődés is...**

▶ A mérnöki alkotások csak odáig szépek, hogy épülnek pagodák, és segítenek, hogy ne dőljenek le a szobrok, de nem biztos, hogy vegyi gyárakat kell alkotni. A mérnöki tudást nem vetették meg Keleten, a kereket is feltalálták, sőt építettek óriási csatornákat. Ezek az időszámításunk előtti időben épültek, tehát döbbenetes mérnöki teljesítmény volt, és természettudományról nem lehetett külön beszélni. Természetesen az alkotás is fontos, de az is csak egy határig. Ők feltalálták a puskaport is, nem mintha sose bántották volna egymást, de az már kicsit durva lett volna, hogy szétrobbantsák egymás fejét ilyesmivel, inkább csak tűzijátékokra használták. Az iránytű is milyen fontos dolog és hasznos, ha betájélok a síromat vagy az ágyamat, de ha már hadihajóval megyek meghódítani az ismeretlent, akkor eldurvul... Tehát nemcsak az a fontos, hogy mi jön létre, hanem az is, hogy mire használjuk. Van hajó, meddig, hogyan és miért megyünk el vele?

Az alkotás és szemlélődés ideális együttese már megvolt a régi Keleten, tehát nincs mit tanulniuk a Nyugattól, ez az igazság.

▶ **Nekünk viszont lenne mit tanulnunk a Kelettől. Ha most Ön oktatási miniszter lenne tibetológusként, hogyan alakítaná át a nyugati iskolákat? Milyen tantárgyakat vezetne be, az egész iskolarendszert hogyan alakítaná át?**

▶ Mindenhová el kellene helyezni egy kis Keletet, de azzal a kitételrel, hogy ez az ő kultúrájuk, ezt nem kell elsajátítani, és nem kell eszerint élnünk. Mivel az időben úgyszincs visszafelé vezető út, nekünk most már ebben kell élni, amit teremtettünk magunknak itt a nyugati civilizációban. Ennek a káros tüneteit tudjuk enyhíteni azzal, hogy a Kelet tapasztalatait ide behozzuk. Választ kell találni önmagunkban arra: hogyan, milyen viszonyban legyek a létezéssel. Mert ők azért mégiscsak mindig az

ontológia kérdéseit tették fel maguknak. Az én saját létezésemmel, életemmel, korommal, elmúlásommal, a születésem és a halálom közötti változásokkal, a nagy tempóban zajló élet váratlan változásaival, eredményeivel hogy ne gyötörjenek meg azok a változások, amelyekkel ha nagyon konok vagyok, akkor úgyis mindig szembe találok magam, és mindig erősebbek, mint mi vagyunk. Ugyanakkor mégiscsak talpon kell maradni, tehát nem engedhetjük el a kezünkől a sorsunkat. Tehát ezeknek az életvezetési technikáknak az elsajátítására tanítanom a felnövekvő nemzedéket, az ifjúságot, és hát persze „haszonelvűen” közelíteném meg, mert mi csak így vagyunk hajlandók odafigyelni valamire. Mi hasznom van belőle, ha megtanulom? Ha ezt felcsillantjuk, akkor odafigyel. Hogy leszek nyugodtabb, türelmesebb, egészségesebb, hosszabb életű, hogy lesznek jobbak az emberi viszonyaim? Ha ezt felvillantjuk, akkor azért támad itt érdeklődés. Ezeket a technikákat és a mögötte lévő világlátást, szemléletet próbálnám tanítani, hogy egy kicsit csendesebbé és nyugodtabbá váljunk valóban, és ne mindent az időhiány ellenére akarjunk megvalósítani. Ésszerűbben, jobban, józanabban éljünk és csendesebben. Erre a régi Kelet tapasztalatai nagyon is alkalmasak és azt hiszem mindenki fogékony lenne rá, ha tudná, hogy ilyen hasznos. Nem lenne nehéz ezt megtanítani. Nem kellene vastag tankönyvek, hanem alkotó műhelyek. Elég lenne, ha valaki összeállítana egy-egy szöveggyűjteményt a kínai, az indiai, a tibeti, a japán irodalmakból és megnéznénk, hogy az egyébként nagyon szép és élvezetes és egyszerű versekben hogyan jelenik meg az az életszemlélet és a ráépülő életvezetési gyakorlat, ami minket harmonikussá tesz. Duplán, triplán nyerünk: élvezzük az irodalmat, az ott leírt világlátást, életvezetést: hogy éltek, milyen élményeik voltak, miért volt szép nekik a világ, hogy kell vagy lehetséges meglátni a szépséget, milyen viszonyt alakítsak ki vele, hogyan szemléljem magam. Tehát az egész vi-

lág berendezése és az az elv, amelyet ők ennek a berendezésnek vagy törvénynek a kiinduló pontjaként tekintettek, megjelenne ezekben a művekben, olvasmányokban. Ez az elv a világmindenség egésze, teljessége is, és abban megjelenne maga a földlakó ember minden viszonyával, a természethez, önmagához, egymáshoz, saját szellemi teremtményeihez való viszonyával. Nagyon szépen megszelídítene, megbékítené az emberi viszonyokat, talán itt a nyugati kultúrában is, ha egyáltalán ismernénk ezeket. Az egész klasszikus kínai költészet erről szól: hogyan kell az életművészet felsőfokát gyakorolni. Mindenki áhítattal hallgatná és próbálná utánozni. Ha csak néhányszor valósítható meg, mondjuk az ún. szabadidőben, akkor is ott van a fejünkben, hogy mi a méltó élet. Akkor a metrón sem gyötrelmesen utazom, hanem közben méltó, emberi álmokat szövök, fantáziálok ... Lehet, álmokat kergetek talán, de ezek nem álmok, hanem egy beállított, nyugisan, normálisan, józanul beállított viszony a világgal, és sohasem érzem magam áldozatnak, hanem az általam lehetséges élet felső fokán érzem magam, és elégedett vagyok akkor is, ha egyébként sokan többre vitték vagy szerencsésebbek.

- ▶ **Most érzem át, hogy mily hatalmas veszteségünk van amiatt, hogy nem ismerjük a keleti kultúrát. Ezek bevezetése lényegi változást jelentene a pedagógiában, a nevelés folyamatában. A kérdés itt feszül bennem, vajon hogyan segítette az Ön életét a tibetológia? Mihez nem jutott volna el soha enélkül?**
- ▶ Ezt nem tudhatom, egy másik szerepben nem látom magam, csak ebben. De egy kicsit elviselhetőbb ez a világ, amely egyre rosszabb. Elképesztő, ami a nyugati világban történik, és mi tovább rontjuk itt Magyarországon, ez még hihetlenebb, erről szebben nem lehet beszélni. Hogy hol kerültem volna halálos konfliktusba mindezzel az egész szörnyűséggel, otrombasággal, ami körülvesz minket, ha nincsenek ezek az ismereteim? Olykor még így is elvesz-

tem mostanában a türelmemet, és haragszom. De balek sem lehet az ember, ki kell húznunk magunkat, mert a méltóság határánál beljebb már nem lehet visszahúzódní. Ami már méltatlan, az elviselhetetlen. Tehát, hogy hol történt volna már valami baj, ami itt nem történt meg, azt nem tudhatom.

- ▶ **Nekem úgy tűnik, hogy lelki immunitása van bizonyos dolgokkal szemben...**
- ▶ Végül is van, mert meglátni, hogy ez már jóvátehetetlenül elromlott, ami itt körülvesz minket, és mégis elviselni, hát ehhez azért kell egy kis szellemi immunrendszer, meg érzelmi is... Olykor mégis elfogadni, mégis szeretni egy kicsit, mert csak itt élünk, ez nagyon nehéz, és nekem ez nagyon sokat segít, de ez magánügy. De egyáltalán elviselni mindent, bármit, mert másnak meg más fájóbb. A terheket sokkal könnyebb így cipelni...
- ▶ **Ez a kultúra magas szintű elfogadást fejleszt ki, ami a kizárólagos gondolkodásból fakadóan nem születhet meg?**
- ▶ Igen, elfogadni nemcsak a jót, hanem a kevésbé jót is. A tévelygőt is, a tévelygéseit is, de hát persze nem megadva magunkat ennek, hanem mindent a méltóság határáig. Óriási haszna van, tehát aki egyszer ebbe egy kicsit belemélyül – és persze megérti valahogy – az már másképp látja magát és az egész világot is. Ez sokat számít. Ezek csillapító szerek, tehát tulajdonképpen azt, amire vágyik a nyugati világ mai hőse, hogy van 40 perce és akkor egy wellness program szabadítsa meg őt, vegye ki egy kicsit a világból, a terhekből, sokkal könnyebben és életre szólóan és olcsóbban kapható meg a keleti tapasztalatokból, és nem is olyan nagyon nehéz a hozzáférés sem ma már, csak hát tudni kell, hogy mit olvassanak el.
- ▶ **Egy diagnosztikai prognózis szerint a XXI. század egyik legnagyobb betegsége a depresszió lesz. A szorongás rendkívüli mértékben van jelen, ami pszichoszomatikus betegség-**

gek széles skálájában jelenik meg. Ezt hozza a nyugati szemlélet, kultúra. Mennyire védett a Kelet embere a szorongással szemben? Nem a Nyugat által fertőzött, hanem a tiszta keleti kultúrában élő emberre gondolok most. Van-e ott is depresszió?

- ▶ Nincs, ám azt azért szögezzük le, sajnos olyan lakója a mai Keletnek, aki tiszta környezetben tud élni, ma már alig van, vagy hát nagyon távoli sarkai ezek még az ázsiai világnak is. De a többség nem ússza meg a szorongást, a depressziót. Viszont van rá saját gyógymódjuk, ha visszatalálnak a saját kultúrájuk forrásaihoz. Épp mostanában került a kezembe egy könyv, *Zen kiút a depresszióból*, és hát a zen buddhizmus világlátása, lírája, humora, egyáltalán a világhoz való könnyed, de józan, nem felelőtlen viszonyulása, az egész emberi létezés megítélése gyógyító hatású. Tehát ha már valaki súlyos depresszióba esik keleten vagy nyugaton, nem helyettesíti az orvosi kezelést, de az orvosi kezelés önmagában meg szinte reménytelen, ha nincsenek szellemi erőforrásaink is. Például a zen buddhizmus, de a buddhizmus egésze is nagyon közeliek a nyugati pszichológiához. A pszichoanalitikusok azért imádták a zen buddhizmust, mert hasonló elveket vallottak az emberi lélek működéséről.

Nos ezek nagyon jól hasznosíthatók, és a fiatal nemzedéknek talán még közelebb van. Tehát egy japán még elég jól tudja, hogy mi az, hogy zen, a kínaiak már kevésbé tudják, ők már hosszú, egyéb szempontból a saját kultúrájukat, múltjukat megtagadó korszak után vannak, és a tetejébe jött az ipari civilizációs infrastruktúra, ami szintén a régi szellemi kincsek háttérbe szorítását követeli meg azzal, hogy örökké működésben kell tartani, sőt tökéletesíteni. Nos, hát ők már kevésbé tudják, de nagyon jól tudják az indiaiak és a tibetiek is, őket ismerem leginkább. Nekik karnyújtásnyira van a gyógyulás a saját kultúráik forrásából, könnyebb nekik, mint nekünk, tehát a szorongás és tényleg ez a szörnyűséges de-

presszió, mind most már egyre gyakrabban halálos betegség, ez könnyebben gyógyítható a keleti tudás birtokában. Ilyen szempontból is előnye van, de a megelőzés szempontjából még fontosabb ez.

- ▶ **Melyek ezek az általunk is ismertebb zen technikák?**

- ▶ Mi a nyugati világban sok hülyeséget csinálunk, a Kelet ürügyén. Én most nem lehetek itt hirtelen egy guru, aki megüzenem a dolgot. El kell olvasni a *Zen kiút a depresszióból* című könyvet, meg kell ismerni, és akkor mindenki tudja, hogy mit vegyen ki belőle. De egyébként az, amit mi meditációnak hiszünk, nem is az – ez a szó is már rossz, mert nem azt csináljuk.

- ▶ **Mi a valódi meditáció Ön szerint?**

- ▶ Ahhoz kellene egy guru. Szegény indiaiak nekem panaszkodnak, hogy nem találnak otthon egy hiteles mestert. Ez nem olyan definíció, hogy mi a tibetológia. Azt meg tudom mondani. De hogy ki hogy meditáljon helyesen, azt nem tudom megüzenni. Olyan, mintha azt üzenném valakinek, hogy vegye ki a vakbelét a fürdőszobában. Szakemberhez kell fordulni, és megmondja, hogy milyen olvasmányokból ismerem meg, és milyen szempontok szerint válasszam ki a nekem legmegfelelőbbet.

- ▶ **Túlzott leegyszerűsítés?**

- ▶ Igen, ugyanakkor mindenki erre kíváncsi.

- ▶ **Mivel pedagógusok számára készül az interjú, szeretném a szemléletformálás fontosságát sugalmazni, és rámutatni, hogy miként lehetne belopni minél többet a keleti kultúrából az irodalomtanításon keresztül.**

- ▶ Az egyetlen módja a klasszikus ázsiai költészet megismerése. A legjobb magyar költők fordították ezeket a verseket: Kosztolányi, Szabó Lőrinc. Szabó Lőrinc életművének nagyobbik része ezeknek a fordítása, és Kosztolányinál is jelentősek ezek. De már Vörösmarty is sokat fordított, Csokonainak is vannak ilyen versei,

az egész magyar romantika az orientalizmussal találkozott. Staud Géza egy nagyon jó könyvet írt, mindenhol kapható, ott van a könyvtárakban, bemegy már a netre a tanár, beírja azt, hogy orientalizmus, és hozza a verseket. Szabó Lőrincnek van vagy 30 verse, ami erről szól, az alapvető fogalmakról.

▶ **Ha folytatjuk a sort, pl. Petőfi Felhők ciklusa is erre épül, de a tankönyvek nem utalnak a keleti szellemi gyökerekre...**

▶ A rádióban évek óta csinálók műsorokat, most éppen Szabó Lőrincnél tartok, csak a romantikáig jutottunk el, és az első XX. századi költő Szabó Lőrinc. De Berzsenyi Dánielnél is mi minden van! Nem volt a magyar irodalmi elitben olyan, akit ne érintett volna meg.

▶ **Térjünk vissza most az oktatáshoz. Néhány kérdésre szeretnék választ kapni Öntől. Az első talán a legegyszerűbb: mit nevezünk oktatásnak Ön szerint?**

▶ Csakis a hasznos ismeretek tanulását, és hogy az ismeretek alapján arra is megtanítsuk a diákokat, hogy eszükbe jusson valami. Ne haszontalan ismereteket halmozzanak, amiktől csak roskadoznak, hanem az ismeretek hívójelként működjenek számunkra. Az oktatásnak segíteni kell a gyermekeket abban, hogy értelmesen, józanul, nyugodtan építsék fel az életüket.

▶ **Mi az oktatás feladata?**

▶ Hogy erre megtanítsa a gyerekeket.

▶ **Mi az oktatás célja?**

▶ Hogy ilyen emberek legyenek. Célja, hogy önmagunkkal és a világgal barátságos jóhiszemben élő embereket neveljen, akik aztán egymással is jó viszonyt teremtenek és azal egy hatékony és otthonos közösséget hozzanak létre.

▶ **Hogyan függ össze a magán- és a közügy az oktatáson keresztül?**

▶ Sajnos a másik ember hülyesége, ami neki magánügye, az sajnos az én terhem is. A kevésbé képzett, kevésbé hatékonyan működő, kevésbé békésen élő, türelmetlen, műveletlen, stb. emberek okozta gondok elviselője és megoldója a másik lesz. Az egésznek a terhét, az oktatás hiányának, az emberi minőség hiányának, az oktatás hibáinak stb. a köz viseli. Olykor a szerencsétlen, akinek a magánügye, hogy nem is tud róla, hogy milyen hülye, de mi tudunk, mi viseljük, mi fizetjük meg az árát az ő hülyeségének mindenben: közkerécsben, a közterhekben. Ha sok a hülye, azért baj, mert mindig a többség határozza meg, hogy éljen a többi. De a kevés hülye is nagyon jól bele tud zavarni a közösség ügyeibe.

▶ **Tekintetbe kell-e venni az egyes oktatási rendszerben az egyes kultúrák közötti különbségeket?**

▶ Csupa olyan dologba nyúlunk, ami szörnyűséges, nem evidens állapotban van körülöttünk. Az az igazán kulturált ember, aki egy másik kultúrában is otthon érzi magát. Nincs szó kultúráról, ha nincs szó másik kultúráról. Amíg nem vagyok kíváncsi egy másik kultúrára, amíg nem tanulom meg, hogy abban hogy élnek, mit hogyan csinálnak, miért érdekes, miért fontos, mi tanulható belőle, mi elvetendő. Ha ott élek, vagy egymás szomszédságában élünk, ha ezt én nem tanulom meg, akkor kultúráról nincs is szó. Itt kezdődik, hogy a másik kultúra megismerésére érezek valami vágyat.

▶ **A fentiek miként lehet jól megvalósítani?**

▶ Türelemmel, józansággal, következetességgel, nagyon nagy elszántsággal, és csakis hosszú távon, legalábbis a mi mostani helyzetünkben csak hosszú távon lehet eljutni odáig, amiket

itt kitűztünk, vagy amiket itt érintettünk. Következtesen. Hogy megvalósítható és vonzó legyen, ahhoz egy kissé szórakoztatónak is kell tenni. Remek egyéniségek kellenének, akik tényleg tudják tartalmilag, hitelesen, megbízhatóan közvetíteni, egyébként pedig szórakoztatóan előadni, hogy odafigyeljenek az effélékre akár a diákok, akár a felnőttek. Ez megint az oktatásban a minőség hiányát juttatja eszembe, mert hogy igazán nagyon kevés jó tanár, egyéniség van. Ehhez kellenének igazán a nagy figurák, a nagy egyéniségek. A jelenlegi rendszer nem tud a fentiek szerint működni.

- ▶ **Tehát egy teljesen új rendszert kellene létrehozni?**
- ▶ Vagy kicserélni az összes analfabéta tanárt ilyen nagy egyéniségekre, és akkor mindegy, hogy milyen a rendszer. De hát egyik sem megoldható. A jelenlegi rendszerben nincs motiváltság, szóval nincs kíváncsiság, nincs szellemi ismeretek megszerzésére irányuló motiváltság. Haszonelvűvé kell tenni az ismeretek átadását... Ezzel kezdem az órát akárhol: ezt azért fontos tudni, mert mikor az előadástól már kimegy, más lesz az élete, kicsit jobbá válhat, ha idefigyel. Akkor hatékony ez, ha elmondjuk, hogy mi a hasznunk abból, hogy az életünket *jól* csináljuk. Ha elmondjuk, hogy az életünk hogyan lesz könnyebb, egyszerűbb, elviselhetőbb, hogyan lesz a munkánk hatékonyabb, hogyan lesznek ettől az emberi viszonyaink jobbak stb., akkor egy új rendszer jön létre. Ennek következtében a megszerzett ismeretek használhatósága jobb

lesz., Egyáltalán akkor jó a tudásom, ha arról eszembe jut, hogy minek is tudom én azt, miért is tudom, és mit is kezdhetek vele, ha ez tudatosul, akkor az a jelenlegi rendszerben is természetesen működik. Plusz a tanár egyénisége ehhez is kell.

▶ **Úgy véli, hogy az egyik nagy gondot a jelenlegi oktatásban a motiváció hiánya okozza?**

- ▶ Igen, nincs motiváció az ismeretszerzésre. Persze a számítógépes ismeretek megszerzésére van. Természetesen a társadalomtudományok, a filológiai érdeklődés és azon belül minden művészeti ág vagy diszciplína iránti érdeklődést értettem szellemin. Ez iránt nincs érdeklődés, mert nem tudják, hogy milyen nagy haszna lenne. Sok ember nem tudja, hogy ő egy jobb ember lehetne, és nem a másoknak, neki lenne jobb, hogy ő jó, amellet még a másoknak is...

Ha nem vagyok sznob, aki csak azért néz, hogy sóhajtson, akkor csak azért nézek, hogy mit mond ez nekem a világról. Mert akkor azt meg akarom érteni, és használok, és nekem jobb lesz. Persze arra is meg kellene tanítani az embereket, hogy el tudják választani, hogy mi a jó és mi a rossz. Tehát ne olvassanak rossz könyveket. Meg tudják ítélni a minőséget, ne menjenek el rossz képzőművészek kiállításaira, és főleg ne gondolják, hogy ők a hülyék, akiknek ez magas, akik nem értik stb. Meg kell tanítani arra is az ifjúságot, hogy – mint ahogy mindenben a világon – a kultúrában is sokkal több a rossz, a gyenge, az elvetendő, és ha megtalálja a jót, mindjárt elkezd élvezni, és így hasznosul...